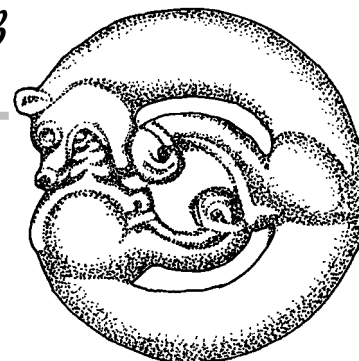

© В. В. КОТЕНКО* 2022

ЕЛЛІНІСТИЧНА РОЗПИСНА КЕРАМІКА З ОЛЬВІЇ

Стаття доповнює серію праць, присвячених дослідженню розписної кераміки з розкопок Ольвії. До наукового обігу залучаються фрагменти виробів, які за сукупністю характеристик зараховуються до херсонеського виробництва та засвідчують міжполісні контакти в елліністичний час. Проаналізовано матеріали Наукових фондів Інституту археології НАН України.

Ключові слова: античність, Ольвія, Херсонес Таврійський, глеки, фляги.

Вивчення окремих категорій археологічного матеріалу дає можливість детально дослідити різні аспекти їхніх характеристик та окреслити коло питань, пов'язаних із походженням таких груп знахідок. Одним із перспективних векторів дослідження керамічного комплексу Ольвії є знахідки елліністичного періоду та виокремлення серій довізного посуду північнопричорноморського виробництва. Річ у тому, що на сьогодні спостерігається парадоксальна ситуація, коли вивчення імпортової кераміки з віддалених центрів Ойкумени значно випереджає аналогічні дослідження виробів причорноморського походження. Однією з суб'єктивних причин такої диспропорції є концентрація дослідників на вивченні місцевої кераміки одного поліса. Присутність в Ольвії кераміки з Боспорського царства, Херсонеса Таврійського, Тіри, а можливо, й із центрів Західного Причорномор'я припускається переважно на основі свідчень із писемних джерел про контакти насамперед економічного характеру в різні етапи історії поліса (дет. див.: Виноградов 1995, с. 30, 40). Археологічні дослідження Ольвії не надали переконливих свідчень про місцеве гончарне виробництво як у наявності яскра-

вих археологічних об'єктів (гончарні райони тощо), так і виявленні компактних груп кераміки з достовірним атрибутуванням. Разом із цим маємо підстави вважати, що частина столової кераміки надходила до Ольвії з Херсонеса Таврійського, що й буде розглянуто в статті. Саме тому детальне вивчення різночасових і різнопланових колекцій дає змогу наблизитися до питання матеріальної культури одного з найбільших понтійських полісів.

Ранні етапи існування Ольвії та поселення на о. Березань демонструють характерне насичення імпортовою архаїчною керамікою; кераміка класичного періоду також відома переважно за розписним і чорнолаковим посудом. Що стосується елліністичного часу, то відповідні матеріали демонструють уже широкий спектр груп керамічних виробів, частину з яких можна зарахувати до місцевого або ж причорноморського виробництва.

Одна з репрезентативних колекцій елліністичної кераміки з Ольвії зберігається в Наукових фондах Інституту археології НАН України¹. Вона представлена матеріалами розкопок другої половини ХХ ст. (1950-ті—1970-ті рр.). Серед загального опрацьованого масиву кераміки з розкопок Ольвії неатрибутовані вироби елліністичного часу займають незначну частину. До уваги бралася передусім т. зв. червоноглиняна кераміка, походження якої в історіографії досі дискутується. Серед форм, відібраних для дослідження, переважають столові глеки, які представлені доволі широким спектром варіацій профільних частин й орнаментальних композицій. У вибірці наявні також уламки керамічних фляг, які являють собою рідкісну форму вжиткового посуду в Північному Причорномор'ї та функціонально належать до дрібної тари.

* КОТЕНКО Вікторія Володимирівна — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу античної археології Інституту археології НАН України, ORCID 0000-0001-9172-1062, kotenvoviki@gmail.com

¹ Дякую Н. О. Сон та Т. М. Шевченко за можливість опрацювати колекцію.

Рис. 1. Елліністична кераміка з Ольвії: 1 — вінця глека (О-67/573); 2 — стінка глека зі смугастим орнаментом (О-65/421); 3 — фрагмент фляги (АГД/О-72/181/2); 4 — ручка глека з наліпом (О-56/4490); 5, 6 — стінки глеків із рослинним орнаментом (О-66/857; О-64/1846); 7 — частина глека малих розмірів зі смугастим орнаментом (О-63/1193); 8 — частина глека малих розмірів із рослинним орнаментом (О-71/806); 9, 10 — орнаментовані глеки великих розмірів (АГД/О-74/457; АГД/О-75/144)

Fig. 1. Hellenistic ceramics from Olbia: 1 — a rim of the jug (O-67/573); 2 — a wall of the jug with a striped ornament (O-65/421); 3 — a fragment of the flask (АГД/О-72/181/2); 4 — a handle of the jug with a convex part in the shape of a flat circle (O-56/4490); 5—6 — walls of jugs with floral ornaments (O-66/857; O-64/1846); 7 — a part of the small jug with a striped ornament (O-63/1193); 8 — a part of the small jug with floral ornament (O-71/806); 9, 10 — ornamented large jugs (АГД/О-74/457; АГД/О-75/144)

Глеки. Виробництво посудин у вигляді глеків, які широко використовувалися в господарстві та в сервіруванні столу, було популярним у гончарстві понтійських еллінів. Цей тип посуду визначається з низки морфологічних характеристик: об'ємний тулуб, виражене горло, одна (рідше дві) ручки, стійке дно, часто на кільцевому піддоні. На жаль, письмові джерела не вказують на оригінальну назву таких форм, тоді як їх широке побутування найхарактерніше саме для елліністичного періоду. Причому в наборах імпортного парадного столового посуду традиційно більш популярними були ойнохої та пеліки (чорнолакові й розписні), а от глеки широко відомі саме в серіях простого столового посуду місцевого, тобто понтійського, виробництва. Фактичний об'єм (місткість) такої продукції варіюється, і залежно від цього глеки умовно можна поділити на великі та малі. Питання метрології елліністичних глеків уже порушувалося на матеріалах Херсонеса Таврійського із застосуванням давньогрецьких одиниць вимірювання. За матеріалами тарних амфор, як одиниця ємності рідини використовувався хойнік (1,094 л) (Монахов 1980, с. 169), хоча не виключено, що були й інші величини, проте вони все одно базувалися на хойніку (Lang, 1956, р. 2-3). Репрезентативна вибірка глеків із херсонеської цистерни показала переважання об'єму близько двох хойніків (Тюрин 2011, с. 272-278). Типологічно ці посудини є близькою аналогією ольвійським знахідкам, тому ця інформація доповнює дані щодо вивчення останніх.

Археологічно цілі форми та великі фрагменти (рис. 1: 7—10; № 1—6²). Загальна типологія елліністичних глеків розроблена в основному на херсонеських матеріалах (див. дет.: Котенко 2015). В ольвійській вибірці представлені матеріали, які варто віднести до кількох типів. Цілих форм не збереглося, однак деякі з них можна реконструювати за вцілілими фрагментами. До категорії великих належать чотири глеки різного ступеня збереженості (рис. 1: 9, 10). Вони виготовлені з дещо грубо відмученої формувальної маси, яка після випалу має яскравий оранжево-червоний або рожево-червоний колір. У її складі помітні домішки білого кольору (ймовірно вапняку), які грубими фракціями часто виступають по зовнішній і внутрішній поверхнях виробів. Тулуб має овоїдну форму з

тенденцією звуження в придонній частині. За відомими аналогіями, такі глеки мали одну масивну ручку, яка верхнім кінцем кріпилася до горла або безпосередньо до вінець, а нижнім — до плечей. За приліпами ручок можна говорити, що вони були масивні, овальні в перетині. Дві з чотирьох посудин мають пласкі денця, а на одному з них лишилися сліди від підрізання в процесі гончарного виробництва (рис. 1: 9). Інші два глеки влаштовані на кільцевому піддоні (рис. 1: 10). Реконструйована висота таких посудин становить близько 35 см, враховуючи втрачене горло й вінця. Тобто вони були досить масивними і очевидно використовувалися в господарстві. Поверхня таких виробів орнаментована на плечах кількома (частіше трьома-чотирма) оперізуючими смугами червоної фарби, що не характерно для ольвійського місцевого керамічного виробництва. На ділянці переходу плечей в горло одного з глеків є розпис у вигляді стилізованої пальмети (рис. 1: 9).

До малих форм умовно можна зарахувати два вироби (рис. 1: 7, 8). Один із них тонкостінний, виготовлений із червоно-оранжевої формувальної маси з помітними домішками білого кольору (вапняку?) (рис. 1: 8). За фрагментами можна припустити, що він мав овоїдний, дещо звужений донизу тулуб, одну пласку ручку, що кріпилася нижнім кінцем на рівні плечей. За вигином верхньої частини можна говорити, що цей глек мав виражене горло. Дно пласке, з помітними слідами підрізання в придонній частині. Поверхня глека орнаментована по тулубу оперізуючими смугами та завитками. Інший виріб має червоно-рожевий колір формувальної маси з різними дрібними домішками, сферичний тулуб, влаштований на конічному пласкому піддоні та одну пласку ручку, що кріпилася нижнім кінцем до найширшої частини тулуба (рис. 1: 7). Його поверхня повністю вкрита білим рідким ангобом, поверх якого присутній орнамент у вигляді смуг у центральній частині тулуба і в придонній частині. Невеликий розмір цих виробів дає можливість припустити, що вони використовувалися в сервіруванні столу.

Вінця. Уявлення про вигляд верхньої частини глеків дають фрагменти вінець. У вибірці наявні верхні частини чотирьох посудин, які демонструють варіації морфології (№ 7—10). Вони також належать до категорії червоноглиняних, у формувальній масі помітні значні домішки білого кольору, і поверхня часто вкрита

² Нумерація одиниць у каталозі.

світлим ангобом. Два фрагменти належать глекам із високим циліндричним горлом та слабкопрофільованими вінцями; на них теж збереглася частина орнаменту у вигляді оперізуючої смуги бордового кольору (О-60/376+377; О-67/407). За відомими аналогіями, такі вінця належать посудинам видовжених пропорцій з овоїдним тулубом та однією ручкою. Інші два фрагменти належать глекам середніх розмірів зі складнопрофільованими вінцями, які не мають вираженого горла (рис. 1: 1). За відомими аналогіями античних пам'яток Таврики та Північно-Західного Причорномор'я, вони мають сферичний тулуб і високу петлеподібну ручку, у середній частині тулуба часто декорувалися оперізуючими смугами (Котенко 2017, с. 18). Дно зазвичай пласке, рідше на кільцевому піддоні, а загальні пропорції дещо приземкуваті.

Ручки. Із профільних частин також варто відзначити ручки з наліпами (№ 11,12). Загалом із вибірки відомі два типи — виті (рис. 1: 4) та пласкі. Вони, ймовірно, належать столовим глекам. Наявність наліпа у вигляді глиняного кружка добре відома на матеріалах елліністичного часу різних центрів. Наприклад, такий глек із витою ручкою, наліпом (як у фрагмента О-56/4490) та оформленням вінця із характерним «шипом» по вінцях або під ними й орнаментування (як у фрагмента О-56/4472) зафіксований *in situ* під час розкопок херсонеського гончарного району (Борисова 1958, с. 150, рис. 7). З елліністичних шарів Ольвії також походить значна кількість таких ручок, тому можна припустити й місцеве виробництво посудин із таким оформленням верхньої частини. Як і в вищезазначених випадках, вони належать до категорії червоноглиняної кераміки і мають схожі характеристики за візуальними спостереженнями.

Стінки. Найчисельнішою групою у вибірці традиційно представлені стінки (21 фрагмент, № 13-33). Вони мають декоровану зовнішню поверхню і за цією ознакою умовно поділяються на два типи — зі смугастим та рослинним орнаментом. Стінки зі смугастим орнаментом за товщиною належать глекам різних розмірів та пропорцій (рис. 1: 2). За вигином орнамент розташовувався переважно в середній частині тулуба — в місці найбільшого розширення, або ж у верхній — на плечах. Із 13-ти стінок, прикрашених у такий спосіб, виділяються ангобовані й неангобовані вироби. Такі посудини були виготовлені зі щільної формувальної маси, яка

після випалу має червоно-оранжевий або червоно-рожевий колір. Із домішок візуально помітні включення білого кольору, які виступають на поверхню, а також темні кам'янисті вкраплення різної фракції. Найчастіше оперізуючі смуги наносилися червоною мінеральною фарбою різних відтінків шириною близько 0,5 см. Семантика такого орнаменту вже окремо розглядалася (Котенко 2021, с. 245-246). Зважаючи на те що таке оздоблення глеків масово відоме на матеріалах з елліністичних шарів Херсонеса Таврійського, його походження можна трактувати або як наслідування іонійського столового посуду, або ж як самостійне явище, враховуючи досить простий спосіб нанесення таких горизонтальних ліній на гончарному крузі, що обертається.

Стінки з рослинним орнаментом (8 фрагментів) трапляються дещо рідше. Такі глеки були виготовлені з аналогічної формувальної маси, розпис розташовувався переважно на плечах, інколи по горлу. Він представлений здебільшого у вигляді завитків, імовірно, винограду (рис. 1: 5—6), що могло мати додаткове семантичне навантаження, як-от асоціація з культом Діоніса (дет. див.: Котенко 2021, с. 247). Стилістично такий орнамент перегукується з керамікою Гадра, яка була популярною в елліністичному світі й відома у Північному Причорномор'ї у вигляді орнаментованих гідрій (Котенко 2021, с. 19-20). Тому цілком імовірним виглядає припущення про місцеву причорноморську імітацію таких виробів. На окремих виробах присутній комбінований орнамент (О-54/929), коли рослинні мотиви поєднувалися з оперізуючими смугами. Такі вироби масово відомі саме в херсонеських матеріалах, про що буде сказано нижче. Тому можна вважати, що такий стилістичний симбіоз яскраво демонструє місцеву херсонеську особливість художнього оформлення столового посуду, яка добре проявилася в ольвійському керамічному комплексі.

Фляги. У вибірці представлені три профільні частини фляг, із яких два фрагменти, можливо, належать одній посудині. Така форма є доволі рідкісною в керамічному комплексі Ольвії. Практичне використання таких ємностей місткістю до 2 л, очевидно, пов'язане з короткостроковим зберіганням рідини та її транспортуванням на незначні відстані. На думку С. Ротрофф, елліністичні фляги еволюціонували від невеликих поясних посудин і використовувалися переважно воїнами та мандрівника-

ми (Rotroff 1997, p. 184-185). Якщо звернутися до матеріалів північнопричорноморських центрів, то така непересічна форма добре відома в Херсонесі Таврійському, а також на поселеннях його хори у Північно-Західній Тавриці.

Перша фляга (О-59/773) представлена у вигляді фрагмента з частиною вінець, короткого рельєфного горла та характерного округлого сплющеного тулуба, до якого приєднана вертикальна петлеподібна ручка з неглибоким жолобом по центру. Посудину виготовлено зі щільної формувальної маси, яка після випалу набула червоно-оранжевого кольору. Візуально помітні включення вапняку та різні домішки чорного кольору. Корпус фляги з однієї сторони, очевидно лицевої, був розписаний рідкою бурю фарбою у вигляді концентричних кіл. Діаметр тулуба дорівнює 28 см, що, у свою чергу, дорівнює стандартним параметрам відомих фляг із території херсонеського поліса, де діаметр таких фляг коливається в межах 26—32 см (Котенко 2014, с. 384-386). Аналогічним є й розпис таких посудин – червоною фарбою на поверхні, вкритій світлим ангобом. Цій посудині, можливо, належить ще один фрагмент — стінка з аналогічною ручкою (О-59/463).

Друга фляга (рис. 1: 3) представлена верхньою частиною — вінцями з горлом і частиною характерного сплющеного тулуба. Формувальна маса має червоно-рожевий колір, у ній помітні більш крупні білі включення та дрібні домішки чорного кольору, які щільно виступають на поверхні. Діаметр вінець — 8 см, а допустимий діаметр за вигином тулуба — близько 30 см, що відповідає стандарту виробництва таких посудин за матеріалами Херсонеса Таврійського (Котенко 2014, с. 384). Складнопрофільовані вінця переходять у коротке ребристе горло, яке кріпилося до округлого сплющеного тулуба, і цей технологічний момент помітно з внутрішнього боку посудини. Як і в попередньому випадку, поверхня фляги покрита світлим ангобом, поверх якого нанесений орнамент червоною фарбою у вигляді трьох концентричних кіл шириною 0,2—0,3 см. Варто зазначити, що присутність фляг у керамічному комплексі Ольвії елліністичного часу є показовою з огляду на наявність поруч орнаментованих червоноглиняних глеків, адже разом вони демонструють характерний (однотипний) для цього часу набір ужиткового посуду. За стилістичними особливостями та кількісною компактністю таку групу кераміки навряд чи можна вважати продукцією

місцевого виробництва. Тому варто розглянути низку аналогій, щоб висвітлити питання її походження та історичного контексту.

Аналогії. Місцеве гончарне виробництво Ольвії в IV—II ст. до н. е., на жаль, досліджене вкрай мало як за фіксацією випалювальних споруд, так і за виокремленням категорій локальної продукції. Про те, що поліс мав розвинуте гончарство в різні етапи свого існування, свідчать сліди виробництва не лише посуду в т. зв. догетський період, а й покрівельної черепиці, керамічного водогону тощо в перші століття нової ери (Ветштейн 1975, с. 165-166). За відомими матеріалами з розкопок житлових кварталів і некрополя, місцева ольвійська столова кераміка переважно представлена сіроглиняними, рідше червоноглиняними виробами (Парович-Пешикан 1974, с. 96-98). Хоча походження останніх тривалий час дискутується. З активізацією досліджень Херсонеса Таврійського та пам'яток його хори така кераміка стала відома у значній кількості. Масивні господарські й малі столові глеки зі смугастим орнаментом, які представлені у цій вибірці частково фрагментованими формами, а також профільними частинами, мають найближчі аналогії як на городищі (Белов 1962, с. 154, рис. 12; Zolotarev 2005, p. 208, fig. 12, 1—3; Тюрин 2011, с. 281-283), так і на античних поселеннях Північно-Західної Таврики – Панське I, Чайка, Калос Лімен, Маслини (Казаев 2002, p. 161-162, pl. 78; Попова, Коваленко 2005, с. 13, 19; Уженцев 2006, с. 209; Котенко 2015), де вони є чи не основною категорією столового посуду елліністичного часу. З огляду на це, місцеве ольвійське виробництво таких глеків не лише ставиться під сумнів, а й спростовується з низки причин. Найбільш об'єктивними з них є відсутність в ольвійських матеріалах таких виробів із браком, обмежена кількість однотипних посудин (партій), а також їх відсутність *in situ* у виробничих гончарних осередках.

Окремо треба навести інформацію про аналогії розписним глекам із рослинним орнаментом. Така кераміка є досить своєрідною за манерою оформлення зовнішньої поверхні, що в багатьох випадках дозволяє навіть за маленьким фрагментом її атрибутувати. Важко заперечити той факт, що в художньому плані вона наслідувала стиль Гадра, зважаючи на те, що контакти між Александрією Єгипетською та полісами Північного Причорномор'я дійсно мали місце в елліністичний час (Шургая 1965,

с. 139-140). Однак під питанням лишається визначення гончарного центру, де виготовляли ці ремінісценції. Географічно кераміка з таким розписом масово відома в полісах Подунав'я, особливо в Істрії (Lungu, Trohani 2000, р. 138-141, р. 159, pl. III; Lungu, Dupont 2014, р. 236-237). Одним із центрів, де міг виготовлятися такий посуд, також був Херсонес Таврійський, де такі вироби представлені в значній кількості (Дашевская, 1967; Книпович 1941, с. 144). Не відкидали херсонеського походження розписних глеків й адепти ольвійського виробництва червоноглиняної розписної кераміки (Зайцева 1982, с. 66). На користь цього свідчить також наявність виробів із комбінованим орнаментом, де традиційні «херсонеські» смуги поєднуються в центральній частині тулуба з «дискусійними» рослинними мотивами.

Найбільш проблемними у плані атрибуції є вироби з лискуванням. У вибірці представлено п'ять таких фрагментів (О-54/18; О-54/929; О-59/1492; О-65/205; О-65/1311). Річ у тому, що для херсонеського керамічного виробництва не був характерний такий технологічний прийом обробки зовнішньої поверхні виробу, тому їх походження досі лишається не до кінця визначеним.

Стосовно фляг, то їх виробництво було, швидше за все, стандартизованим, тобто відбувалося з дотриманням пропорцій посудин та їх об'єму. Аналоги таким виробам також легко віднайти в керамічному комплексі Херсонеса Таврійського. За матеріалами поселень його хори, аналогічні за морфологією та орнамен-

тацією фляги, датуються кінцем IV — першою половиною III ст. до н. е. (Котенко 2014, с. 384-387). Як і в Ольвії, тут вони не є масовим матеріалом, однак за подібністю у виконанні з вищеописаними глеками їх, очевидно, варто віднести до херсонеського виробництва.

Таким чином, у цій роботі розглянуто компактно групу археологічного матеріалу у вигляді серії розписного посуду елліністичного часу. Її наявність у керамічному комплексі Ольвії свідчить про існування міжполісних контактів у Північному Причорномор'ї, зокрема про певні зв'язки цього центру з Таврикою в IV—II ст. до н. е., що вже було зафіксовано археологічно на матеріалах амфорної тари. Попри необхідність проведення хіміко-технологічних аналізів складу формувальної маси та з'ясування походження сировини, варто зазначити, що такі показники, як масовість, типологічна подібність та виявлення виробів *in situ* в місцях гончарного виробництва є достатньо переконливими факторами в процесі їх атрибуції. З огляду на вищезазначене можна говорити, що червоноглиняна розписна кераміка з неліскованою поверхнею надходила до Ольвії з Херсонеса Таврійського, а от походження виробів із лискованою поверхнею ще доведеться окремо з'ясувати, бо вказаний технологічний прийом не був поширений у Херсонесі. Можливо, такі вироби виготовлялися в якомусь іншому центрі, хоча й не виключене їх місцеве ольвійське походження. Тому незначна, але репрезентативна вибірка кераміки елліністичного часу з розкопок Ольвії дає нову інформацію про матеріальну культуру поліса в період його активного розвитку.

Каталог¹:

Археологічно цілі форми та великі фрагменти:

1. О-63/1193 — глек одноручний, вис. (фрагм.) 11,5 см, діам. тулуба 13,0 см, дна 6,6 см. Дно слабо увігнуте, на піддоні, товщина стінок 0,3—0,5 см. Формувальна маса (ф. м.) червоно-рожевого кольору, помітні домішки вапняку (?), поверхня тулуба вкрита світлим ангобом та двома смугами буро-коричневої фарби, у придонній частині також наявна смуга буро-коричневої фарби. Рис. 1: 7.

2. О-66/1151 — глек (придонна частина), вис. (фрагм.) 8,6 см, діам. дна 8,8 см. Дно пласке, товщина стінок 0,5 см. Ф. м. яскраво червоного кольору, помітні домішки вапняку (?) та включення чорного кольору, поверхня тулуба вкрита світлим ангобом.

3. О-71/806 — глек одноручний, вис. (фрагм.) 12,7 см, діам. горла близько 6,0 см, тулуба 10,7 см. Товщина стінок 0,4—0,5 см. Ф. м. червоно-оранжевого

кольору, помітні домішки вапняку (?) та включення чорного кольору, поверхня тулуба вкрита чотирма смугами буро-червоної фарби (0,2—0,3 см), над якими зображено стилізовані завитки винограду. Рис. 1: 8.

4. АГД/О-74/457 — глек одноручний, вис. (фрагм.) 23,2 см, діам. горла 6,6 см, тулуба 18,3 см, дна 10,8 см. Дно майже пласке, слабо увігнуте, товщина стінок 0,5—0,9 см. Ф. м. оранжево-червоного кольору, помітні домішки вапняку (?) та включення чорного кольору, поверхня тулуба вкрита чотирма смугами червоної фарби (0,3—0,5 см), над якими зображено стилізовану пальмету. Рис. 1: 9.

5. АГД/О-75/143 — глек одноручний, складається з трьох фрагментів (вінця, стінка, придонна частина) вис. 24,9 см, діам. горла 7,0 см, тулуба 16,5 см, дна 8,0 см. Вінця складнопрофільовані, діам. 8,8 см. Дно на кільцевому піддоні, товщина стінок 0,3—0,8 см. Ф. м. яскраво оранжевого кольору, помітні домішки вапняку (?) та включення чорного кольору, поверхня тулуба орнаментована чотирма смугами червоної фарби (0,4—0,5 см), під вінцями та у придонній частині також є смуга червоної фарби.

¹ Кераміка датується в межах кінця IV — середини II ст. до н. е.; імовірний центр виробництва більшості екземплярів — Херсонес Таврійський.

6. АГД/О-75/144 — глек одноручний, вис. (фрагм.) 25,6 см, діам. горла 8,7 см, тулуба 19,5 см, дна 8,7 см. Дно на кільцевому піддоні, товщина стінок 0,4—0,8 см. Ф. м. оранжево-червоного кольору, помітні домішки вапняку (?) та включення чорного кольору, поверхня тулуба вкрита ангобом і трьома смугами червоної фарби (0,4—0,6 см). Рис. 1: 10.

Вінця:

7. О-60/376+377 — вінця глека (фрагм. 11,0 × 8,8 см) з частиною горла, діам. близько 8,0 см, лійчасті, слабопрофільовані, фарбовані по устю, товщина стінки 0,4—0,5 см. Ф. м. червоно-рожева, домішки слабо помітні. Поверхня вкрита світлим ангобом, в частині переходу горла в тулуб наявний орнамент буро-коричневою фарбою у вигляді смуги (0,6 см).

8. О-61/277 — вінця глека (фрагм. 10,0 × 9,7 см) зі сферичним тулубом, діам. 6,0 см, слабо відігнуті назовні, з ребром у нижній частині, товщина стінки 0,4 см. Ф. м. червоно-рожева, помітні дрібні домішки чорного кольору. Поверхня вкрита світлим ангобом, по тулубу наявний орнамент буро-коричневою фарбою у вигляді двох смуг (0,5—0,7 см).

9. О-67/407 — вінця глека (фрагм. 7,0 × 6,6 см), діам. 9,0 см, слабо відігнуті назовні, товщина стінки 0,3 см. Ф. м. червоно-рожева, помітні домішки вапняку (?) та включення чорного кольору. Поверхня вкрита світлим ангобом, по горлу нанесено орнамент буро-коричневою фарбою у вигляді смуги.

10. О-67/573 — вінця глека складнопрофільовані, з частиною горла та петлеподібної ручки, діам. 7,4 см, товщина стінки 0,4—0,5 см. Ф. м. червоно-рожева, помітні домішки вапняку (?). Поверхня вкрита світлим ангобом. Ручка в перетині овальна, сплюснена. Рис. 1: 1.

Ручки:

11. О-56/4472 — ручка глека з фрагментом вінець із випнутим «шипом» та горла, з наліпом у верхній частині (1,3 × 1,3 см). У перетині овальна, сплюснена (3,4 × 1,0 см). Верхнім кінцем кріпиться безпосередньо до вінець. Діам. вінець 8,0 см. Ф. м. червона, щільна. Під вінцями нанесено орнамент червоною фарбою у вигляді гілочок з цятками обабіч.

12. О-56/4490 — ручка глека вита, з наліпом у верхній частині (1,5 × 1,5 см). Довжина фрагмента 8,5 см. Ф. м. червоно-оранжева, з дрібними домішками чорного кольору. Рис. 1: 4.

Стінки зі смугастим орнаментом:

13. О-56/510 — стінка глека (фрагм. 7,6 × 8,0 см), товщина 0,5 см. Ф. м. червоно-оранжева, помітні дрібні домішки вапняку (?). Є орнамент у вигляді двох смуг червоної фарби (0,5 см).

14. О-60/287+О-60/288+О-60/332 — стінки глека (фрагм. 5,5 × 7,4 см, 5,0 × 6,6 см, 3,8 × 5,0 см), товщина 0,4 см. Ф. м. червоно-оранжева, помітні домішки вапняку (?) та дрібні включення чорного кольору. Є орнамент у вигляді трьох смуг червоної фарби (0,3—0,5 см).

15. О-60/333 — стінка глека (фрагм. 5,2 × 6,4 см), товщина 0,4 см. Ф. м. червоно-рожева, помітні домішки вапняку (?). Наявний орнамент у вигляді двох смуг червоної фарби (0,3—0,4 см).

16. О-60/748 — стінка глека (фрагм. 6,0 × 6,7 см), товщина 0,5 см. Ф. м. червоно-оранжева, щільна. Є орнамент у вигляді трьох смуг світло-коричневої фарби (0,2—0,5 см).

17. О-61/501 — стінка глека (фрагм. 9,0 × 9,3 см), товщина 0,4 см. Ф. м. червона, помітні дрібні домішки вапняку (?). Є орнамент у вигляді трьох смуг червоної фарби (0,4—0,5 см).

18. О-61/636 — стінка глека (фрагм. 7,4 × 9,7 см), плечова частина, товщина 0,3—0,5 см. Ф. м. червоно-оранжева, помітні дрібні домішки вапняку (?). Поверхня вкрита світлим ангобом, орнаментом у вигляді трьох смуг буро-коричневої фарби (0,6—0,8 см).

19. О-62/1615 — стінка глека (фрагм. 4,7 × 7,8 см), товщина 0,5—0,8 см. Ф. м. червоно-оранжева, помітні дрібні домішки вапняку (?). Присутній орнамент у вигляді двох смуг червоної фарби (0,4—0,5 см).

20. О-63/572 — стінки глека у чотирьох фрагментах (фрагм. 8,4 × 8,6 см, 4,0 × 5,0 см, 4,4 × 6,0 см, 4,0 × 5,9 см), товщина 0,5—1,0 см. Ф. м. червона, помітні домішки вапняку (?) та дрібні включення чорного кольору. Є орнамент у вигляді трьох смуг бурої фарби (0,4—0,6 см).

21. О-65/421 — стінка глека (фрагм. 5,2 × 9,0 см), товщина 0,5 см. Ф. м. червоно-рожева, помітні дрібні домішки вапняку (?). Наявний орнамент у вигляді чотирьох смуг червоної фарби (0,2—0,5 см). Рис. 1: 2.

22. О-65/1100 — стінка глека (фрагм. 7,4 × 9,7 см), товщина 0,5 см. Ф. м. червона, помітні дрібні домішки вапняку (?). Поверхня вкрита світлим ангобом, орнаментом у вигляді трьох смуг червоної фарби (0,4—0,5 см).

23. О-71/419 — стінка глека (фрагм. 4,7 × 10,7 см), товщина 0,6 см. Ф. м. червона, помітні дрібні домішки вапняку (?). Наявний орнамент у вигляді двох смуг темно-коричневої фарби (0,7 см).

24. О-71/1310 — стінка глека з приліпом вертикальної ручки, овальної в перетині (фрагм. 7,2 × 7,3 см), товщина 0,5 см. Ф. м. червона, помітні дрібні домішки вапняку (?). Є орнамент у вигляді чотирьох смуг червоно-бурої фарби (0,4—0,5 см), розміщених попарно.

25. Б/Ш — стінка глека (фрагм. 3,6 × 3,7 см), товщина 0,7 см. Ф. м. червоно-рожева, помітні домішки вапняку (?). Наявний орнамент у вигляді смуги червоної фарби (0,5 см).

Стінки з рослинним орнаментом:

26. АГД/О-75/184 — стінка глека (фрагм. 5,4 × 6,5 см), товщина 0,4 см. Ф. м. червоно-оранжева. Наявний орнамент у вигляді фрагментів рослинних завитків та трьох цяток рідкою червоною фарбою.

27. О-54/18 — стінка глека (фрагм. 6,0 × 9,7 см), товщина 0,3 см, зі слідами приліпу круглої ручки. Ф. м. світло-оранжева, без помітних домішок. Наявний орнамент у вигляді листка та пагона плюща червоно-рудою фарбою. Зовнішня поверхня лискована.

28. О-54/929 — стінка глека (фрагм. 6,8 × 11,7 см), товщина 0,5 см. Ф. м. світло-оранжева, помітні домішки вапняку (?) та включення чорного кольору. Наявний комбінований орнамент у вигляді рослинних завитків та правосторонньої набігаючої хвилі червоно-коричневою фарбою. Зовнішня поверхня лискована.

29. О-59/1492 — стінка глека (фрагм. 4,7 × 6,5 см), товщина 0,5 см. Ф. м. яскраво-оранжева, помітні домішки вапняку (?). Наявний орнамент у вигляді стилізованих завитків і трьох смуг червоною фарбою. Зовнішня поверхня лискована.

30. О-64/1846 — стінка глека (фрагм. 6,5 × 8,5 см), товщина 0,4 см. Ф. м. яскраво-оранжева, помітні домішки вапняку (?). Наявний орнамент у вигляді завитка, цяток та подібних елементів червоною фарбою. Рис. 1: 6.

31. О-65/205 — стінка глека (фрагм. 6,7 × 9,5 см), горлова частина, товщина 0,6 см. Ф. м. червона, помітні домішки вапняку (?). Є орнамент у вигляді фрагменту завитка й трьох смуг буро-коричневою фарбою. Зовнішня поверхня лискована.

32. О-65/1311 — стінка глека (фрагм. 2,2 × 3,0 см), товщина 0,4 см. Ф. м. червоно-оранжева. Наявний орнамент у вигляді фрагментів рослинних завитків рідкою червоною фарбою. Зовнішня поверхня лискована.

33. О-66/857 — стінка великогабаритного глека (фрагм. 5,0 × 11,6 см), товщина 0,5 см. Ф. м. червоно-оранжева, помітні домішки вапняку (?). Є орнамент у вигляді рослинних завитків та пальметок (?) рідкою червоно-рудою фарбою. Рис. 1: 5.

Фляги:

34. АГД/О-72/181/2 — горло фляги з фрагментом тулуба (фрагм. вис. 12 см.). Діам. вінець — 8 см, вис. слабопрофільованого горла 4,5 см, товщина стінок

0,6 см. Из внутрішнього боку виявлено технологічний брак виробництва після приєднання горлової частини до тулуба. Ф. м. червоно-оранжева, помітні домішки вапняку (?) та включення чорного кольору. Зовнішня поверхня вкрита світлим ангобом, орнаментом у вигляді трьох концентричних кіл темно-червоною фарбою (ширина 0,2—0,3 см). Рис. 1: 3.

35. О-59/773 — фрагмент горла фляги з частиною тулуба та ручкою, товщина стінки 0,5 см. Горло слабкопрофільоване, вис. 3,5 см. Діам. тулуба близько 28 см. Ручка висока, петлеподібна, овальна в перетині, з незначним

Белов, Г. Д. 1962. Эллинистический дом в Херсонесе. *Труды Государственного Эрмитажа*, VII, с. 143-183.

Борисова, В. В. 1958. Гончарные мастерские Херсонеса (по материалам раскопок 1955—1957 гг.). *Советская археология*, 4, с. 144-153.

Ветштейн, Р. И. 1975. Местная керамика Ольвии первых веков нашей эры. В: Крыжицкий, С. Д. (ред.). *Ольвия*. Киев: Наукова думка, с. 164-191.

Виноградов, Ю. Г. 1995. Понт Евксинский как политическое, экономическое и культурное единство и эпиграфика. В: Крыжицкий, С. Д. (ред.). *Античные полисы и местное население Причерноморья. Материалы международной научной конференции «Межполисные взаимоотношения в Причерноморье в доримскую эпоху. Экономика, политика, культура»*. Севастополь: КФ ИА НАНУ, с. 5-56.

Дашевская, О. Д. 1967. Эллинистическая расписная керамика из Северо-Западного Крыма. *Советская археология*, 1, с. 162-168.

Зайцева, К. И. 1982. Группа местной расписной керамики с растительным орнаментом из Ольвии III—II вв. до н. э. В: Борисковская, С. П. (ред.). *Художественные изделия античных авторов*. Ленинград: Искусство, с. 50-69.

Книпович, Т. Н. 1941. Из истории художественной керамики Северного Причерноморья. *Советская археология*, VII, с. 140-151.

Котенко, В. В. 2014. Керамические фляги из поселения Маслины в Северо-Западной Таврике. *Боспорские исследования*, XXX, с. 382-391.

Котенко, В. В. 2015. Елліністичні глеки з поселення Маслини. *Археологія*, 3, с. 78-87.

Котенко, В. В. 2017. Про один із векторів херсонеської торгівлі. *Археологія*, 1, с. 17-23.

Котенко, В. В. 2021. Александрійський імпорт в Ольвії: атрибуція розписних ваз. В: Литовченко, С. Д., Сорочан, С. Б. (ред.). *Laurea III. Чтения памяти профессора Владимира Ивановича Кадеева*. Харьков: "Контраст", с. 17-20.

Котенко, В. В. 2021. Орнаментация херсонеської кераміки в елліністичний час (семантика та поширення). *Емінак*, 1(33), с. 244-252, [https://doi.org/10.33782/eminak2021.1\(33\).505](https://doi.org/10.33782/eminak2021.1(33).505)

Монахов, С. Ю. 1980. Еще раз о стандартах емкости амфор эллинистического Херсонеса. *Вестник древней истории*, 4(154), с. 161-179.

Парович-Пешикан, М. 1974. Некрополь *Ольвии эллинистического времени*. Киев: Наукова думка.

жолобом. Ф. м. червоно-оранжева, помітні домішки вапняку (?) та включення чорного кольору. Зовнішня поверхня вкрита світлим ангобом. Тулуб орнаментовано смугою червоно-коричневої фарби (ширина 0,4 см), ймовірно, їх було кілька.

36. О-59/463 — фрагмент тулуба фляги з ручкою. Діам. тулуба близько 28 см. Ручка висока, петлеподібна, овальна в перетині, з незначним жолобом. Ф. м. червоно-оранжева, помітні домішки вапняку (?) та включення чорного кольору. Зовнішня поверхня вкрита світлим ангобом. Фрагмент, можливо, є частиною однієї посудини з № О-59/773.

Попова, Е. А., Коваленко, С. А. 2005. *Историко-археологические очерки греческой и позднескифской культур в Северо-Западном Крыму (по материалам Чайкинского городища)*. Москва: Московский гос. университет им. М. В. Ломоносова, 2005.

Тюрин, М. И. 2011. Столовые эллинистические кувшины Херсонеса из цистерны в ХСVII квартале: вопросы типологии и метрологии. В: Кузищин, В. И. (ред.). *Причерноморье. История, политика, культура, V(II)*. Серия А. Античность и средневековье. Избранные материалы VIII Международной научной конференции «Лазаревские чтения». Севастополь: Филиал МГУ в г. Севастополе, с. 271-288.

Уженцев, В. Б. 2006. *Эллины и варвары Прекрасной Гавани (Калос Лимен в IV в. до н. э. — II в. н. э.): Материалы по археологии Крыма*. Симферополь: Сонат.

Шургая, И. Г. 1965. Импорт Александрии в Северном Причерноморье. *Вестник древней истории*, 4, с. 126-140.

Kašaev, S. V. 2002. Commonware. In: L. Hannestad, H. Blinkenberg Hustrup, V. F. Stolba (eds.). *Panskoye I. The Monumental Building U6*. Aarhus: Aarhus University Press, p. 150-179.

Lang, M. 1956. Numerical Notation on Greek Vases. *Hesperia*, XXV (1), p. 1-24.

Lungu, V., Dupont, P. 2014. Imports and Local Imitations of Hellenistic Pottery in the Northwest Black Sea Area: Hadra and Pseudo-Hadra Wares. In: Bilde, P. G., Lawall, M. L. (eds.). *Pottery, Peoples and Places. Study and Interpretation of Late Hellenistic Pottery*. Black Sea Studies, 16. Aarhus: Aarhus University Press, p. 233-254.

Lungu, V., Trohani, G. 2000. Vases hellénistiques à décor peint de la plaine Roumaine. In: Iacob, M., Oberländer-Târnoveanu, E., Topoleanu, F. (eds.). *Istro-Pontica: Muzeul Tulcean la a 50-a Aniversare (1950–2000); omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate (1955–2000)*. Tulcea: Consiliul Județean, p. 137-162.

Rotroff, S. I. 1997. *Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material (Part 1)*. Athenian Agora, XXIX. Princeton, New Jersey: The American School of Classical Studies in Athens.

Zolotarev, M. I. 2005. A Hellenistic Ceramic Deposit from the North-Eastern Sector of Chersonesos. In: Hannestad, L., Stolba, V. F. (eds.). *Chronologies of the Black Sea Area in the period c. 400-100 BC*. Black Sea Studies, 3. Aarhus: Aarhus University Press, p. 193-216.

Viktoria V. Kotenko

PhD in History, Senior Research Fellow, Department of the Classical Archaeology, Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, ORCID 0000-0001-9172-1062, kotenkovikt@gmail.com

HELLENISTIC PAINTED CERAMICS FROM OLBIA

The article is devoted to the publication of a small collection of Hellenistic painted pottery from Olbia. The studying of certain categories of archaeological material provides an opportunity to explore in detail the various aspects of their characteristics and to outline issues related primarily to its origin. Among the promising vectors of the study of Olbian ceramic complex are finds of the Hellenistic period and isolation of some series of imported pottery of the Black Sea North region production. One of the representative collections of Hellenistic

pottery from Olbia is stored in the Scientific Repository of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. It is represented by materials of excavations of the second half of the 20th century. First of all, the so-called red clay painted pottery is very interesting, the origin of which is still debated in historiography. Among the items selected for the study, table jugs predominate, which are represented by a fairly wide range of variations of profile parts and ornamental compositions. The decorations are the following: encircling lines, plant motifs or a combination of them; the painting is done mainly with dark red paint. The collection also includes fragments of ceramic flasks, which are rare forms of ware in the Black Sea North region and were used as small containers. Profile parts of vessels are described separately. The article also contains the description of the morphology of different types of jugs and their capacity.

Particular attention is paid to the origin of Hellenistic ceramics. It has been found that such pottery was probably made in Tauric Chersonesos. Despite the need of chemical and technical analyses of the clay composition and clarification of the raw materials origin, it should be noted that such indicators as mass character, typological similarity and the presence of these products *in situ* in the places of pottery production are quite convincing factors in the process of their attribution. Its availability in the ceramic complex of Olbia testifies to the existence of interpoles contacts in the Black Sea North region, in particular to certain connections of this centre with Taurica in the 4th – 2nd centuries BC, which has already been recorded archaeologically on the amphorae materials. Therefore, a representative collection of Hellenistic pottery from the excavations at Olbia supplemented new information about the life of the polis during its active development.

Key words: antiquity, Olbia, Tauric Chersonesos, jugs, flasks.

References

- Belov, G. D. 1962. Ellinisticheskii dom v Khersonese. *Trudy Gosudarstvennogo Ermitazha*, VII, p. 143-183.
- Borisova, V. V. 1958. Gonchamy masterskie Khersonesa (po materialam raskopok 1955–1957 gg.). *Sovetskaia arkheologiya*, 4, p. 144-153.
- Vetshtein, R. I. 1975. Mestnaia keramika Olvii pervykh vekov nashei ery. In: Kryzhitskii, S. D. (ed.). *Olviia*. Kyiv: Naukova dumka, p. 164-191.
- Vinogradov, Iu. G. 1995. Pont Evksinskii kak politicheskoe, ekonomicheskoe i kulturnoe edinstvo i epigrafika. In: Kryzhitskii, S. D. (ed.). *Antichnye polisy i mestnoe naselenie Prichernomoria. Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii «Mezhpolisnye vzaimootnosheniia v Prichernomore v dorimskuiu epokhu. Ekonomika, politika, kultura»*. Sevastopol: KF IA NANU, p. 5-56.
- Dashevskaiia, O. D. 1967. Ellinisticheskaiia raspisnaia keramika iz Severo-Zapadnogo Kryma. *Sovetskaia arkheologiya*, 1, p. 162-168.
- Zaitseva, K. I. 1982. Gruppy mestnoi raspisnoi keramiki s rastitelnykh ornamentom iz Olvii III-II vv. do n. e. In: Boriskovskaia, S.P. (ed.). *Khudozhestvennye izdeliia antichnykh avtorov*. Leningrad: Iskusstvo, p. 50-69.
- Knipovich, T. N. 1941. Iz istorii khudozhestvennoi keramiki Severnogo Prichernomoria. *Sovetskaia arkheologiya*, VII, p. 140-151.
- Kotenko, V. V. 2014. Ceramic Flasks from Masliny Settlement in the North-Western Taurica. *Bosporskie issledovaniia*, XXX, p. 382-391.
- Kotenko, V. V. 2015. Hellenistic Jugs from Maslyny Settlement. *Arheologia*, 3, p. 78-87.
- Kotenko, V. V. 2017. On One of Trade Vectors in Chersonesos. *Arheologia*, 1, p. 17-23. <https://doi.org/10.15407/archaeologyua2017.01.017>
- Kotenko, V. V. 2021. Aleksandriiskii import v Olvii: atributsiia rozpysnykh vaz. In: Lytovchenko, S. D., Sorochan, S. B. (eds.). *Laurea III. Chtenyia pamiaty professora Vladymyra Ivanovycha Kadeeva*. Kharkov: "Kontrast", p. 17-20.
- Kotenko, V. V. 2021. Ornamentation of Chersonesan Ceramics in Hellenistic Times (Semantics and Spreading). *Eminak*, 1(33), p. 244-252, [https://doi.org/10.33782/eminak2021.1\(33\).505](https://doi.org/10.33782/eminak2021.1(33).505)
- Monakhov, S. Iu. 1980. Once More on Amphora Capacity Standards in Hellenistic Chersonesus. *Vestnik drevnei istorii*, 4(154), p. 161-179.
- Parovich-Peshikan, M. 1974. *Nekropol Olvii ellinisticheskogo vremeni*. Kyiv: Naukova dumka.
- Popova, E. A., Kovalenko, S. A. 2005. *Istoriko-arkheologicheskie ocherki grecheskoi i pozdneskifskoi kultur v Severo-Zapadnom Krymu (po materialam Chaikinskogo gorodishcha)*. Moskva: Moskovskii gos. universitet im. M. V. Lomonosova, 2005.
- Tiurin, M. I. 2011. Stolovye ellinisticheskie kuvshiny Khersonesa iz tsisterny v XCVII kvartale: voprosy tipologii i metrologii. In: Kuzishchin, V. I. (ed.). *Prichernomore. Istorii, politika, kultura, V(II). Seriia A. Antichnost i srednevekove. Izbrannye materialy VIII Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii «Lazarevskie chteniia»*. Sevastopol: Filial MGU v g. Sevastopole, p. 271-288.
- Uzhentsev, V. B. 2006. *Elliny i varvary Prekrasnoi Gavani (Kalos Limen v IV v. do n. e. – II v. n. e.): Materialy po arkheologii Kryma*. Simferopol: Sonat.
- Shurgaia, I. G. 1965. Import Aleksandrii v Severnom Prichernomore. *Vestnik drevnei istorii*, 4, p. 126-140.
- KašaeV, S. V. 2002. Commonware. In: L. Hannestad, H. Blinkenberg Hustrup, V. F. Stolba (eds.). *Panskoye I. The Monumental Building U6*. Aarhus: Aarhus University Press, p. 150-179.
- Lang, M. 1956. Numerical Notation on Greek Vases. *Hesperia*, XXV (1), p. 1-24.
- Lungu, V., Dupont, P. 2014. Imports and Local Imitations of Hellenistic Pottery in the Northwest Black Sea Area: Hadra and Pseudo-Hadra Wares. In: Bilde, P. G., Lawall, M. L. (eds.). *Pottery, Peoples and Places. Study and Interpretation of Late Hellenistic Pottery*. Black Sea Studies, 16. Aarhus: Aarhus University Press, p. 233-254.
- Lungu, V., Trohani, G. 2000. Vases hellénistiques à décor peint de la plaine Roumaine. In: Iacob, M., Oberländer-Târnoveanu, E., Topoleanu, F. (eds.). *Istro-Pontica: Muzeul Tulcean la a 50-a Aniversare (1950–2000); omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate (1955–2000)*. Tulcea: Consiliul Județean, p. 137-162.
- Rotroff, S. I. 1997. *Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material (Part 1)*. Athenian Agora, XXIX. Princeton, New Jersey: The American School of Classical Studies in Athens.
- Zolotarev, M. I. 2005. A Hellenistic Ceramic Deposit from the North-Eastern Sector of Chersonesos. In: Hannestad, L., Stolba, V. F. (eds.). *Chronologies of the Black Sea Area in the period c. 400-100 BC*. Black Sea Studies, 3. Aarhus: Aarhus University Press, p. 193-216.